

Mestno gledališče ljubljansko

Aleksander Sergejevič Gribojedov: *Gorje pametnemu*
(premiera 8. aprila 2004, zapis po ogledu ponovitve
9. aprila 2004)

Jasno je – in ustvarjalci predstave so v najavah to še posebej poudarjali – da gre pri uprizoritvi *Gorje pametnemu* za t. i. postavko klasike v repertoarju. In kolikor je med vrsticami razumeti, naj bi bil njen osnovni namen pravzaprav informativni, tako rekoč izobraževalni – pač občinstvo sistematično seznanjati s temeljnimi dramskimi deli različnih obdobj. Pri tem je vprašanje aktualnosti samodejno drugotno oziroma je potisnjeno na rob; pa vendar se izkaže, da se hočeš nočeš slej ko prej pojavi – če ne ustvarjalcem, pa gledalcem ...

Gorje pametnemu je edino znano delo Gribojedova in predstavlja, kot lahko preberemo v informativno bogatem članku Mihe Javornika v gledališkem listu, predhodnico Gogolja, čeprav je strukturno večji del napisan še po klasicističnem vzorcu. Značilno je, da mora velik del svoje slave pripisati dejstvu, da so ga – oziroma njegovega glavnega junaka Čackega – za svojega vzeli dekabristi, zato se ga od takrat naprej drži sloves nekoliko prevratniškega besedila, Čacki pa je postal simbol upora razsvetljenega posameznika proti gnili in okosteneli družbi.

Branje tega teksta v tekočem, a neizogibno blago arhaično zvanečem prevodu Josipa Vidmarja ponuja kar nekaj užitka: zdi se, da je med sicer dokaj dolgovezne tirade likov posejana dovoljšnja mera duhovitih zrn. Pa vendar se že ob prvem prebiranju jasno zarišejo nekatere njegove pomanjkljivosti, ki so jih opažali že njegovi siceršnji zagovorniki, kot na primer Puškin in Gogolj. Zdi se, da se je še najbolj natančno izrazil Puškin: "mnogo umnega in smešnega, a komedija nima nobenega načrta, ni osrednje misli, ni resnice". Opazno je namreč, da se dogajanje dostikrat zatakne, nekatere misli (Čackega) se ponavljajo, glavna nit pa se kar nekako izgubi – vse do sklepa,

ki ne pripelje do razrešitve štren, te so se v enem dnevu, kolikor dogajanje traja, zapletle: pripelje pač le do dokončnega razgaljenja družbe, ki jo glavni junak že od vsega začetka prezira, tako da to njegovo spoznanje vsaj bralcu/gledalcu ne prinese nič novega.

Bolj kot za komedijo gre pri *Gorje pametnemu* za ostro satiro, saj avtor v njej precej brez milosti prikaže rusko družbo svojega časa oziroma njene najznačilnejše predstavnike. Pri tem si Gribojedov ne pomišlja pokazati, na čigavi strani je – in v tem, se pravi v naklonjenosti do idej Čackega, je včasih skoraj nespreten, saj ostane ogorčenje Čackega nad vsemi, ki ga obkrožajo, dostikrat kar nekam neutemeljeno, s tem pa skorajda nergaško in zoprno. Zlasti vprašljiva pa je izpeljava fabule, saj se zdi, da se njen fokus šele nekje na sredini iz intime preusmeri na družbeno kritiko: če v prvem delu avtorjevo smešenje ruske družbe drži skupaj zgodba o neuresničeni ljubezni med Čackim in Sofjo Pavlovno, se v drugem premesti na zgodbo o neuspeli vrnitvi Čackega v Moskvo, o polomu, ki ga doživi ob prihodu v družbo. Prepletanje teh dveh glavnih linij, ki ga Gribojedov ne izpelje dovolj spretno, je krivo, da napetost nekajkrat popusti, zaradi česar celoten tekst nosi pečat neenotnosti in neuravnoteženosti. Avtor poleg tega prepozno uvede močan nov element – dejstvo, da ga razglasijo za blaznega (iz česar izvira naslov) – ki tudi obvisi v zraku.

Prvo dejanje se začne doma pri predstojniku državne pisarne Famusovem, ko ta zjutraj skoraj zasači svojega tajnika Molčalina, kako se plazi iz sobe njegove hčere Sofje. Rešiteljica tega zapleta je služkinja Liza, ki skuša zgladiti nastalo zmedo in pozneje prepričati svojo gospodarico, da bi bil boljši od Molčalina nekdanji prijatelj iz otroštva Čacki, ki se je ravnokar vrnil v Moskvo in do nje očitno goji ljubezenska čustva. A Sofja je slepo zaljubljena v Molčalina, Čackemu pa na daleč zameri njegov ostri um, ki v vsem išče slabe strani. Takrat vstopi Čacki, ki ga njen hladni sprejem očitno prizadene. Jasno je, da se mu je v treh letih, kar sta se zadnjič videla, povsem odtujila, saj mu očita: "Vedela bi rada: ste že o kom, vsaj v žalosti, vsaj v šali, pomotoma kaj dobrega dejali?" Prvo dejanje se konča s prihodom Famusova, ki se sprašuje, kateri od potencialnih snubcev je pravi – Molčalin ali Čacki?

Os drugega dejanja je odločitev Čackega, da razčisti zadeve s Sofjo. Tako se hoče najprej pogovoriti s Famusovim, a se kmalu spreta zaradi načelnih razlik v pogledu na družbo. Če je Famusov predstavnik starega reda, ki vidi glavne odlike posameznika v prilagodljivosti, uslužnosti in uklanjanju avtoritetam, odlike družbe pa v birokratski urejenosti in hierarhiji, so ideje Čackega prevratniške: zagovarja svobodomiselnost, upor proti avtoritetam in enakost vseh ljudi. V to vstopi polkovnik Skalozub, za katerega se izkaže, da je tudi potencialni Sofjin snubec. Čacki tudi pred Skalozubom, ki je sicer enako konservativnih nazorov kot Famusov, izkaže svoje uporništvu in obema dokazuje, kako bedno je trenutno stanje ruske družbe, saj so vsi tisti, po katerih naj bi se mladi zgledovali, v resnici pokvarjeni, podkupljeni ali praznoglavi. Sledi epizoda, v kateri Sofja pade v nezavest od skrbi, ker je Molčalin padel s konja.

Izkaže se, da se ni hudo poškodoval, zaradi njene pretirane reakcije pa Čacki posumi, da je med Sofjo in tajnikom Famusovim kaj več. Ko na koncu Liza in Molčalin ostaneta sama, se izkaže Molčalinova prava narava – začne osvajati Lizo.

Na začetku tretjega dejanja Sofja Čackemu prizna, da je zaljubljena v Molčalina; a ko se Čacki pozneje z njim sreča in se Molčalin pokaže v vsem svojem klečeplazništvu, ne more verjeti, da je Sofja podlegla takemu hinavcu. Sledi zabava pri Famusovih, za katero so že od jutra potekale priprave. Tu Gribojedov naniza vrsto kratkih prizorčkov z bolj ali manj grotesknimi predstavniki ruske visoke družbe: Natalja Dmitrijevna z možem Platonom, knez Tugouhovski z ženo in šestimi hčerami, grofici Hrjumini, Zagorecki itd. Sredi plesa vzniknejo govorice, da je Čacki zblaznel (Sofjino pripombo "Ta človek ni pri pravi," ki jo izreče povsem mimogrede, dežurni opravljalci takoj napihnejo in vzamejo za suho zlato), kar se v hipu prelevi v škandal. In ko se med razburjenimi gosti pojavi Čacki, izzveni njegov govor o slepem hlapčevanju Evropi ("Naj bog iztrebi sužnjega duha praznega, slepega posnemanja; naj iskro v duši komur že zaneti, ki mogel bo s primerom in besedo obrzdati nas, nam pregnati zmedo teh klavrnih skomin po tujem sveti") povsem v prazno, saj gostov njegovo govorjenje ne zanima.

Četrto dejanje se dogaja po plesu v glavni veži Famusova, ko gostje odhajajo. Nastopi nov lik, Repetilov, s katerim želi Gribojedov osmešiti prenapihnjeno in prazno revolucionarnost nekaterih intelektualcev. Čacki pa, skrit za zaveso, med odhajanjem drugih gostov zgrožen sliši, da so ga razglasili za blaznega. Ravno ko hoče oditi, zasači Sofjo, kako pričakuje skrivni Molčalinov nočni obisk; in je priča dialogu med Molčalinom in Lizo, v katerem Molčalin prizna, da samo hlina zaljubljenost v Sofjo, da bi ugodil svojemu nadrejenemu. Te besede sliši tudi Sofja in sledi finale, v katerem se razčistijo vsi odnosi, Čacki pa razočaran zapusti Moskvo.

Kot Čacki je znova blestel Uroš Smolej: od trenutka, ko se poln ljubezenskega zanosa prikaže na odru, pa do bridkega finala, ko se zagrenjen odtrga od svojega ideala iz otroštva, skrajno natančno, duhovito in suvereno ter z njemu lastno izrazito mimiko prehodi vso mučno pot od začetnega upanja do končnega popolnega razočaranja nad človeštvom. Pri tem mu z enako mero samozavesti sledi Jana Zupančič, ki svoj lik sicer pelje dosti bolj komično: najbolj inventivna je v prizorih s služkinjo Lizo (ravno prav nabrita Tanja Ribič, s katero sta uigran par) – tako ostane najbolj v spominu prizor, ko si sproti izmišljuje sanje, da bi zamotila očeta, in pokaže odlično obvladovanje prave mere med hoteno "šmiro" in distanco. Omeniti velja še Slavka Cerjaka, ki je Famusova zastavil kot dobrohotno rohnečega in nekoliko omejenega v preteklost zagledanega očeta – v osnovi skoraj preveč dobrodušno simpatičnega, da bi njegov bes na koncu izzvenel zares nevarno. Imenitno, sicer precej karikirano miniaturo je ustvaril Jožef Ropoša kot bebavi in vedno bolj pijani polkovnik Skalozub – njegov prihod je bil eden redkih trenutkov, ki je v dvorani izzval smeh. Tudi Gašper Tič je svojega Molčalina naredil ravno prav potuhnjenega,

da je bila Sofjina zagledanost vanj sploh verjetna. Vsi ostali so prispevali skrbno izdelane epizode, kar je najbolj do izraza prišlo pri (režijsko najzahtevnejšem in hkrati najbolj nehvaležnem) prizoru plesa.

Režiser Zvone Šedlbauer je poudaril predvsem intimno linijo fabule in jo skušal narediti čim razvidnejšo: iz tega sledijo natančno zasnovani in močni intimni prizori, nabito polni (večinoma zamolčanih ali preigranih) čustev. Pri drugi liniji pa je sledil avtorjevemu črno-belemu slikanju in hkrati predstavnik ruske družbe skušal dodatno osmešiti, celo karikirati (tudi s pomočjo odlično zasnovanih kostumov Jerneje Jambrek Varga). Tu je šel še korak dlje in dodal dva pevsko-plesna prizorčka (songa, ki ju odpojejo štiri knežne – avtor glasbe je Urban Koder), ki najbolj pokažeta, v katero smer bi lahko celotna režija (in zdi se, da še bolj uspešno) šla, če bi bila v temelju drznejša.

Takšnih duhovitih in nekako "odbitih" režijskih komentarjev in "cukrčkov" bi bilo lahko dosti več. Tako pa je predstava pravzaprav le kar se da všečna (z elegantno sceno Barbare Matul Kalamar vred) in do potankosti premišljena ter v vseh elementih dobro realizirana. A dejansko se prevečkrat izgubi v nepotrebno natančno izpeljanih in v resnici nepomembnih podrobnostih, česar posledica je izrazito nihanje napetosti in s tem zanimivosti. Prva uprizoritev tega teksta po toliko letih zato izpade kot dovršeno izdelana umetnina, ki pa bolj sodi v muzej. Pri takem pristopu namreč toliko bolj pridejo do izraza vse slabe strani besedila, ki bi se jim – vsaj nekaterim – z manj spoštljivim konceptom verjetno dalo izogniti.